

Volkskrant 18-12-2010, pagina 65

Biografie

Waarom de markt wél deugt

MARTIN SOMMER

Als uitvinder van het gewetenloze kapitalisme wordt vaak Adam Smith aangewezen, de 18de-eeuwse Schotse denker. Ten onrechte, concludeert Martin Sommer, na lezing van diens biografie. Voor Smith was de mens een moral animal, geen homo economicus.

In de jaren zeventig van de vorige eeuw kon je naar verluidt met goed fatsoen niet in het bedrijfsleven werken. Men deinsde op feestjes achteruit. Volgden na de sombere jaren tachtig de vrolijke jaren negentig van het ikke ikke ikke, en sinds de financiële crisis zijn we weer hard op de weg terug naar die feestjes van toen.

De markt heeft het gedaan. A. de Swaan spreekt over de ideologie van het marktisme. We moeten terug naar de staat! De betreurde Tony Judt werd in de PvdA bijkans tot heilige uitgeroepen met zijn postume boek Het land is moe; hij wilde de sociaaldemocratie een hart onder de riem steken met een pleidooi voor nieuw staatsvertrouwen.

Tijd om je te verdiepen in Adam Smith. Dit kind van de Schotse Verlichting (1723 - 1790) wordt her en der beschouwd als de kwaaië genius achter het marktdenken. Smith is als het ware Milton Friedman en Alan Greenspan bij elkaar, met zijn invisible hand en greed is good. Bij Adam Smith zou de bewieroking van het kapitalisme zijn begonnen, dankzij Smith was de immoraliteit in de economie op het schild gehesen. Vooral marktsceptici moeten deze biografie tot zich nemen, want in werkelijkheid heeft Adam Smith juist getracht te bereiken wat volgens hen zo dringend noodzakelijk is: de economie een morele bedding geven.

Adam Smith - An Enlightened Life is een uitstekend leesbaar boek, geschreven door de Schot Nicholas Phillipson. De verlichtingshistoricus Phillipson heeft zijn hele leven geschiedenis gedoceerd in Edinburgh, en voor deze levensbeschrijving hoefde hij niet ver. Adam Smith werd vijftien kilometer verderop geboren in het plaatsje Kirkcaldy, studeerde en doceerde in Glasgow en daarna in Edinburgh, waar hij ook begraven ligt. Voor de rest is er over zijn leven heel weinig bekend, zelfs zijn geboortedatum staat niet vast. Op zijn sterfbed liet Smith zoveel mogelijk van zijn papieren verbranden.

Eigenlijk weten we vooral dat Smith het grootste deel van zijn leven bij zijn moeder woonde; hij is één keer in Parijs geweest - wel voor twee jaar - , ontmoette daar Voltaire met wie hij het goed kon vinden. Er werd gefluisterd dat hij te Parijs (waar anders) een affairette of flirt had, de enige in zijn hele leven. Hij was een beetje zonderling, ging prevelend over straat. Johnson, van de befaamde kronieken van Boswell, moest niet veel van hem hebben. Hij vond Smith 'as dull a dog as he ever met with' en 'heel onaangenaam als hij wat op had'. Veel meer anekdotiek is er niet, en bij gebrek aan materiaal moest het dus, concludeerde Nicholas Phillipson, 'een intellectuele biografie' worden. Dat is voortreffelijk gelukt.

Iedereen kent, in elk geval van horen zeggen, Adam Smith's hoofdwerk The Wealth of Nations (1776). Daarin ontwerpt hij een theorie van arbeidsdeling en het vrije economische verkeer, met name als kritiek op de handelsmonopolies van de Britse

Oostindische Compagnie; op de Franse fysiocraten van Le Quesnay die meenden dat landbouw de enige bron van welvaartsvermeerdering zou kunnen zijn; en vooral als kritiek op de adel die vasthield aan de feodale voorrechten en daarmee de vrije handel en het ondernemerschap danig in de weg zat. Vrijhandel, die arbeidsdeling veronderstelt, was volgens Smith de beste manier om het algemene welvaartsniveau te laten stijgen. Hij heeft tot dusver gelijk gekregen.

Interessanter want veel minder bekend is dat Smith van huis uit moraalfilosoof was, hetgeen zijn pleidooi in *The Wealth of Nations* een verrassende wending geeft. Dat boek was niet zozeer bedoeld als economische theorie, maar als een nieuwe vorm van menswetenschap. Bij Adam Smith was de mens niet in de eerste plaats een homo economicus, maar een moral animal. Eigenlijk is de zoektocht naar deugdzaamheid de rode draad in zijn leven. En zijn hoofdthema was de vraag die nog altijd actueel is, niet in de laatste plaats in het ontzuilde Nederland: hoe te leven zonder de vaste burcht van God?

Smith had in Edinburgh moraalfilosofie gestudeerd bij Francis Hutcheson, die zich keerde tegen het orthodoxe protestantisme en die ook al doende was een moraal ontdaan van religie te ontwerpen. De kern daarvan was dat de mens zichzelf zou moeten zien zoals anderen hem zagen - kortweg wat u niet wilt dat u geschiedt, doet dat ook een ander niet. Zo omstreden was die goddeloze ethiek dat Hutcheson zijn oratie razendsnel voorlas, in de hoop dat de toehoorders de boodschap zou ontgaan.

Voor Smith was de kennismaking met de toen al beroemde filosoof David Hume een doorbraak. Hume stond niet alleen sceptisch tegenover het christendom, maar was ook niet erg van de rede onder de indruk. Volgens Hume was de rede 'de slaaf van de passies'. Niet de ratio dreef de mens, maar de zucht tot empathie of communicatie. De 'love of persuading others' was de basis van het intermenselijke verkeer - je voelt al aankomen dat in deze gedachtengang de handel niet ver was. Bij David Hume was de moraalwetenschap een sociale wetenschap geworden - niet langer voorschrijvend wat 'het goede leven' was, maar beschrijvend hoe mensen zich in de praktijk gedragen.

Smith werkte deze gedachte uit in zijn boek *The Theory of Moral Sentiments* (1749), dat ruim 25 jaar aan *The Wealth of Nations* voorafgaat, maar waarin de hoofdlijnen van dat werk herkenbaar zijn. Niet het goede hoefde de mens te leiden, maar ook de basest passions kunnen tot profijt van de samenleving leiden. Daarmee formuleerde hij het idee van de onbedoelde gevolgen, dat later een centraal leerstuk in de sociale wetenschappen zou worden. Deelnemers aan een vrije markt gedragen zich fatsoenlijk, niet omdat hun inborst in orde is, maar omdat ze hun medemens moeten verleiden goederen af te nemen. De melkboer was vroeger altijd aardig.

In het beroemde fragment zei Smith het zo: 'In zijn algemeenheid is men niet van plan het algemeen belang te dienen, noch weet men hoe dat dan wel zou moeten. Men dient alleen zijn eigen winst, en wordt hierin, net als in veel andere gevallen, geleid door een onzichtbare hand om een doel na te streven dat geen deel uitmaakt van zijn intenties.'

Fatsoen moet je doen, betekende bij Smith een ruilverhouding; je krijgt er namelijk wat voor terug, geld, waardering, vooruitgang in het leven. Deze gedachte werd nog recentelijk uitgewerkt toen het modieus was om de overheid als een markt in te richten,

volgens het beginsel van benchmarking en het naming and shaming. Wie zich niet gedraagt, krijgt met de roe, heette het in het zogeheten new public management. Intussen is ruimschoots bekend dat die marktfilosofie voor de overheid weinig zoden aan de dijk zet. Op grond van Smith had men kunnen weten waarom: waar sprake is van 'the wretched spirit of monopoly' gaat de vlieger van de onzichtbare hand van het fatsoen niet op.

Het gebrek aan marktmoraal waarover nu zoveel geklaagd wordt, wijst over het algemeen op een verborgen staatsmonopolie - in het onderwijs, zorg of overig pseudo-geprivatiseerd middenveld. Al die zichzelf rijkelijk besproeiende managers hoeven zich geen zorgen te maken, aangezien de markt niet kan straffen. Dat principe had Smith uitgebreid gezien bij de Britse Oost Indische Compagnie. Iets dergelijks geldt voor de bankiers met hun miljoenenbonussen: zij zetelen aan de top van dermate formidabele organisaties, dat het marktprincipe helemaal uit het zicht is verdwenen. De melkboer is niet aardig meer, omdat niemand meer weet dat hij de melk levert.

Smith hamerde erop: het tekort schieten van de mens ligt niet aan de markt, maar aan de voorwaarden waaronder de markt functioneert. 'Dealers, traders and manufacturers' streven altijd naar vergroting van de omzet en verkleining van de competitie. Daarom 'is (het) de plicht van de filosoof om te pleiten voor het vrije spel, en van de soevereine staat om dat te beschermen.'

Niet de markt deugt niet, maar de monopolistische tendensen in de markt. Dat hebben de kiezers in vele landen na de crisis beter gevoeld dan menig marktcriticus. Het grote raadsel voor veel politicologen is immers nog steeds waarom ondanks de financiële crisis de grote menigte niet voor links koos.

Het antwoord is niet zo heel ingewikkeld. De kiezers zijn wel teleurgesteld. Maar hun deceptie geldt niet zozeer de prestaties van de markt, alswel de prestaties van de nu weer bewierookte staat.

Nicholas Phillipson: Adam Smith - An Enlightened Life.

Allen Lane; 346 pagina's; ca. ? 30,-.

ISBN 978 0 713 99396 7.

Over het leven van Adam Smith is zo weinig bekend dat zelfs over zijn geboortedatum twijfels bestaan. Zeker is dat zijn doop op 16 juni 1723 werd geregistreerd in Kirkcaldy, en dat Smiths vader - die ook Adam Smith heette en advocaat was - in datzelfde jaar overleed. In zijn klassieke Smith-biografie uit 1895, *The Life of Adam Smith*, meldt de Schotse schrijver John Rae dat de grote geleerde van de vrije markt op zijn vierde kortstondig door zigeuners werd ontvoerd. 'Een tijd lang kon hij niet worden gevonden. Maar op dit moment kwam er een gentleman langs die een paar mijl verder langs de weg een zigeunervrouw had ontmoet met een kind dat erbarmelijk huilde.' Al op zijn dertiende begon Smith aan een studie moraalfilosofie aan de Universiteit van Glasgow. Later kreeg hij een beurs voor Oxford, waar hij het onderwijs verstikkend vond, en waar hij een zenuwtic ('shaking fits') ontwikkelde. Hij verliet Oxford voor zijn beurs was afgelopen. Adam Smith overleed in Edinburgh op 17 juli 1790.